

De Stichting Verdrongen Geschiedenis organiseerde in het kader van het project 'Verhalen van de Eems-Dollard kust' in het najaar van 2016 avonden, middagen en excursies waarop zeer uiteenlopende verhalen uit de geschiedenis van deze kustregio werden verteld.

Verhaal:

De grenspaal in de Dollard die geen grenspaal is

Auteur: Karel Essink

Dit project werd mogelijk gemaakt door:

provincie
groningen

gemeente
EEMSMOND

NAM Leefbaarheid & Duurzaamheid programma

jbs

STICHTING J.B. SCHOLTENFONDS

VSBfonds,
iedereen doet mee

PRINS BERNHARD
CULTUURFONDS

De grenspaal in de Dollard die geen grenspaal is

Karel Essink

In de Dollard staat op ongeveer vijf kilometer ten Noorden van de sluis van Nieuwe Statenzijl een oude 'grenspaal'. Deze houten paal, model 'dukdal', staat midden in het slik (Afb. 1); de staat van onderhoud is erbarmelijk. Deze paal is geen officiële grensafbakening tussen Duitsland en Nederland. Dit artikel vertelt wanneer en met welk doel deze paal werd geplaatst

Afb. 1 – De grenspaal in de Dollard bij hoogwater, 3 mei 2007 (Foto: R.H. van der Eijk)

Grensverdragen

Op 26 januari 1723 werd een verdrag gesloten dat ook nu nog de grens in de Dollard bepaalt. Vanaf de monding van de [Westerwoldsche] Aa werd de ligging van de grens in NNO-richting vanaf de oostelijke rivieroever vastgelegd als een rechte lijn 'Roijende op de kerk van Nesserland' (Afb 2).

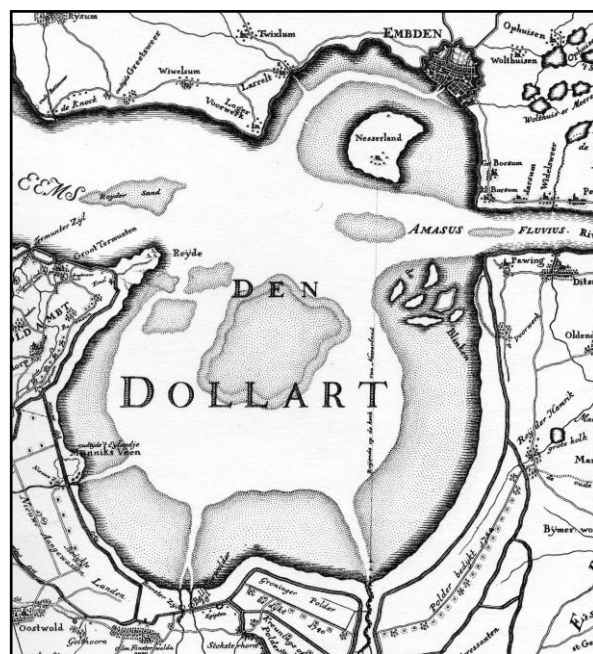
Honderd jaar later, in 1824, sloten de koninkrijken Nederland en Hannover het Verdrag van Meppen.¹ Hierin wordt de ligging van de staatsgrens in de Dollard als volgt beschreven: "Van hier af loopt de grenslijn door den Dollard tot aan de Eems, in enen hoek van acht graden negen en een halve minuten westelijk van de ware noordlijn [...] overeenkomstig het convenant van den jare duizend zeven honderd drie en twintig [...]". De onduidelijkheid over het eindpunt 'tot aan de Eems' blijft bestaan, en komt terug in het Eems Verdrag van 1960 (zie verderop).

Onrust aan de grens in de Dollard

In het jaar 1936 is er intensief overleg en briefverkeer tussen de ministeries van Binnenlandse

Zaken, van Buitenlandse Zaken afd. Juridische Zaken en van Rijkswaterstaat.² De aanleiding hiertoe is dat in de zitting van de Nederlands-Duitse Grenscommissie op 7-16 mei 1936 van Duitse zijde is gevraagd om toestemming om de grens in de Dollard duidelijker aan te geven met een 'weithin sichtbares Grenzzeichen' of 'Grenzpfahl', die ergens op de 'Geisedam', langs de linker oever van het Emders Fahrwasser, een plaats zou moeten krijgen. In de stukken wordt geen nadere onderbouwing van deze behoefte aangetroffen. Nederland lijkt dit alleen te willen accepteren als een dergelijke markering slechts als richtingsaanduiding van de grens zou dienen, en niet als eindpunt.

In een duidelijke grensafbakening in de Dollard zag men in Nederland ook voordelen.

Afb. 2 - Kaart van de Dollard omstreeks 1781. Langs de grenslijn in de Dollard staat de tekst 'Roijende op de kerk van Nesserland'. Uitsnede uit de 'Kaart of Landtafereel der Provincie Groningen en Ommelanden' door Th. Beckering.

Regelmatig was er tussen beide landen onenigheid over de afgrenzing van de visgebieden in de Dollard. In 1913 kregen daarom de 'vischopziers' te Nieuwe Statenzijl en Finsterwolde van rijkswege een motorboot ter beschikking om beter controle te kunnen houden op de Duitse vissers.³ Uit de dertiger jaren van de vorige eeuw worden er problemen tussen vissers uit Duitsland en Finsterwolde gemeld.⁴

Een ander voordeel was dat met een duidelijk gemarkeerde grenslijging ook beter in de gaten gehouden zou kunnen worden of de in 1934/35 begonnen Duitse landaanwinning in het oostelijk deel van de Dollard de Nederlandse belangen zou gaan schaden. Rijkswaterstaat dacht hierbij aan het risico van verondieping van de vaarweg van zee naar Delfzijl als gevolg van afname van de komberging in de Dollard.

Om de belangen van de provincie Groningen te behartigen werd in februari 1938 de gedeputeerde Edzo Hommes Ebels - daarvoor was hij burgemeester van Beerta - aangewezen als lid van de door het ministerie van Binnenlandse Zaken ingestelde Commissie voor grensafbakening in de Dollard. Na de bevrijding was hij 19 jaar Commissaris der Koningin in Groningen.

De bouw van de grenspaal

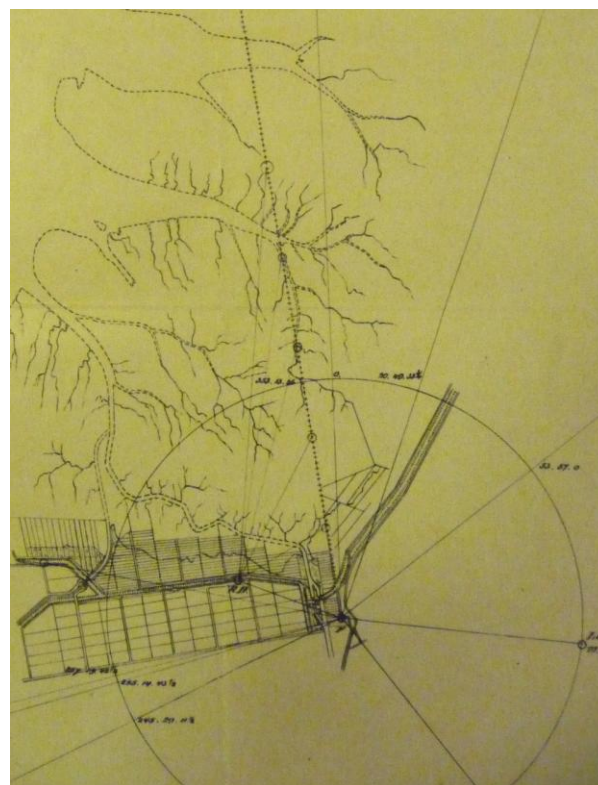
De zaak kwam in beweging toen op 7 juli 1938 in Nieuwe Schans door de Nederlands-Duitse grenscommissie werd besloten dat op ongeveer vijf kilometer uit de kust een dukdalf van groenhart-hout en verzinkt ijzer zou worden opgericht, terwijl tussen grenspaal nr. 203 ('*Punctum a quo*'; zie later) en de dukdalf op onderlinge afstanden van ongeveer 1 kilometer vier ijzeren schroefpalen zouden worden geplaatst (Afb. 3). Een Duitse deskundige in de grenscommissie adviseerde rondom de dukdalf extra 'ijsbrekers' te plaatsen van op schoorpalen bevestigde oude spoorrails teneinde schade door ijsgang in de winter tegen te gaan.⁵

De vertegenwoordigers van de beide regeringen kwamen overeen de totale kosten, in 1938 begroot op 7000 gulden, te delen. De bouw zou nog datzelfde jaar moeten worden gerealiseerd. Op 26 september 1938 bleek dat de kosten van het plaatsen van de dukdalf hoger zouden uitvallen, onder andere doordat langere palen nodig waren die tot 7,50 meter onder het

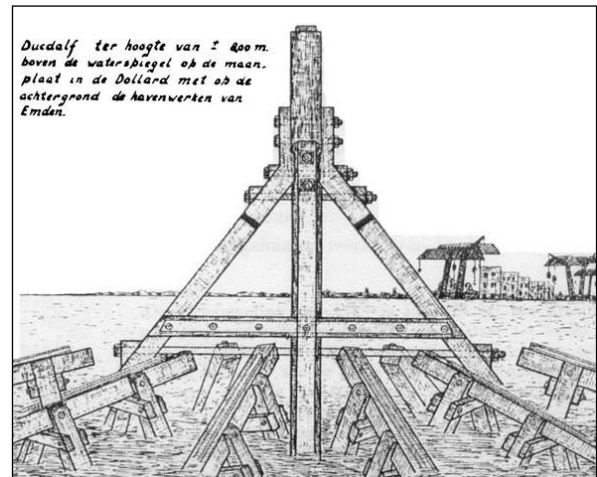
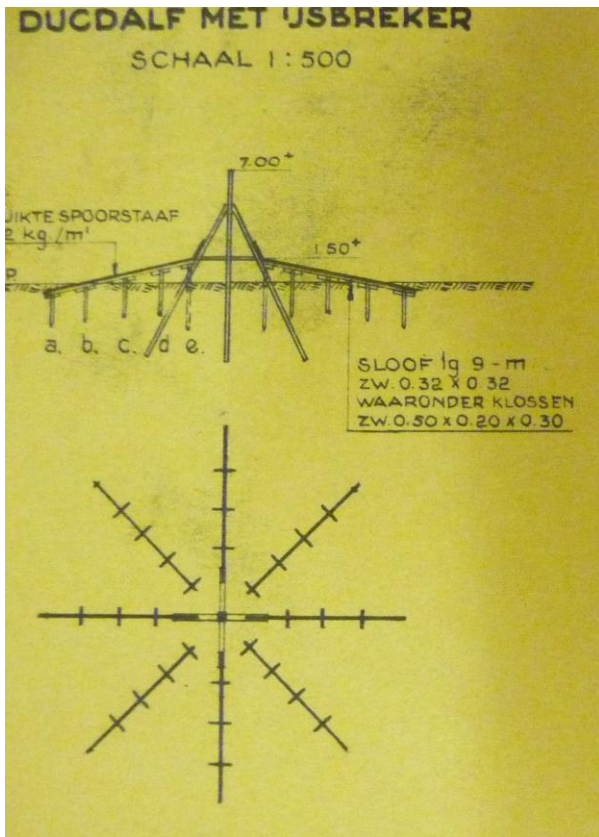
wadoppervlak moesten worden ingeheid. Leve-rancier hiervan werd de N.V. Houthandel te Middelburg. De bouw van de dukdalf werd door Rijkswaterstaat ondershands gegund aan de firma P. Wiertsema & Zn te Beerta, die in voorgaande jaren het onderhoud van de Statenzijlen had verzorgd. Voor dit werk werd een ruimer budget, namelijk 9275 gulden, beschikbaar gemaakt

Bouwtekeningen

In het Nationaal Archief (Den Haag) bleken bouwtekeningen aanwezig van de te plaatsen dukdalf (Afb. 4). Op de onderste tekening is de koning (= centrale verticaal staande paal) 12 meter lang en 40 x 40 cm dik. De vier schoren zijn 10 meter lang en 32 x 32 cm dik. De bovenste schets geeft een indruk van de constructie van de uit ijzeren spoorstaven bestaande ijsbrekers. Deze werden bevestigd op acht zo genoemde sloven (gordingen) van 9 meter lang, die rustten op in de Dollardbodem gedreven kortere palen (a - e). Co Bieze (overleden in 2008) maakte een

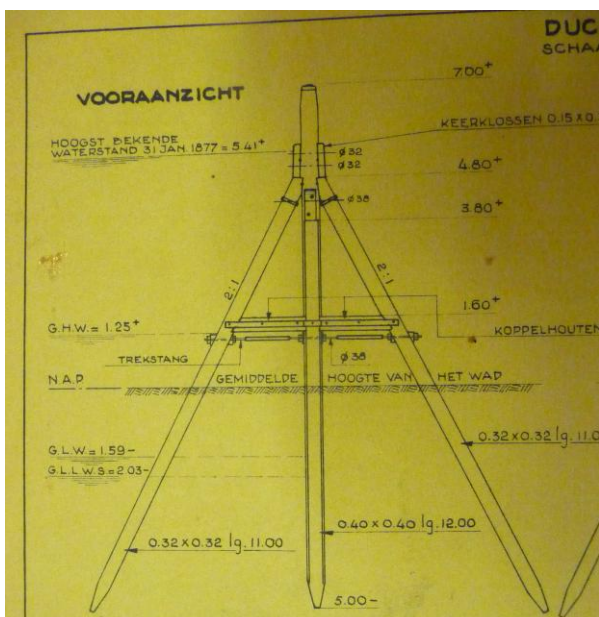
Afb. 3 - Tekening van de positie van vier schroefpalen en een dukdalf in de zuidoostelijke Dollard. Het middelpunt van de cirkel wordt gevormd door grenssteen nr. 203. (Collectie Nationaal Archief toegang 2.16.91, inv. nr. 147)

Afb. 5 – Schets van de dukdalf en ijsbrekers, met de havenwerken van Emden op de achtergrond. (Tekening uit het archief van Co Bieze)

aanwezig waren betreffende de grensafbakening in de Dollard.⁶ Hierbij was in een uitgebreide bouwtekening van de dukdalf met daarop aangegeven een gedetailleerde materialenstaat. De lengte van de koning was aangepast tot 15 meter, en die van de schoren tot 14 meter.

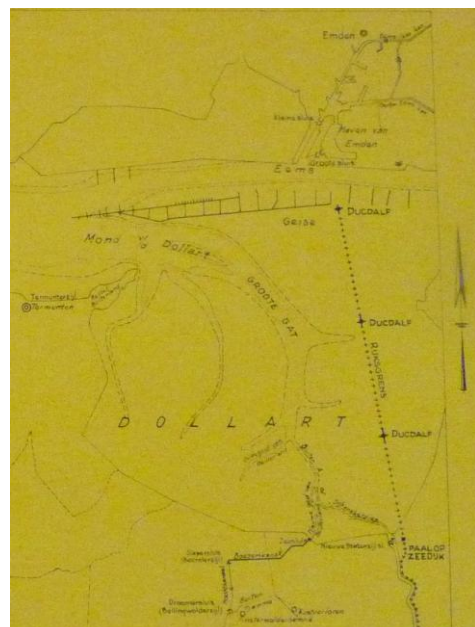
Opmerkelijk is dat op de bouwtekening uit het Nationaal Archief een kaartje van de Dollard is ingetekend met niet één, maar drie posities voor te plaatsen dukdalven (Afb.6). Deze staan op regelmatige afstand van ongeveer vijf

Afb. 4 – Enkele details van de bouwtekening voor de in de Dollard te plaatsen dukdalf. Rijkswaterstaat, Dir. Groningen en Friesland, Arr. Groningen, 5-7 april 1938. (Nationaal Archief, toegang 2.16.91, inv. nr. 147)

schets van de dukdalf met de boven beschreven schuine ijsbrekerconstructie (Afb. 5).

In oktober 2016 bleek dat bij het centraal archief van het Kadaster te Arnhem ook stukken

Afb. 6 – Kaartje van de Dollard met de posities van drie te plaatsen dukdalven. Rijkswaterstaat, Dir. Groningen en Friesland, Arr. Groningen, 5-7 april 1938. (Nationaal Archief, toegang 2.16.91, inv. nr. 147)

kilometer; de meest noordelijke dukdalfpositie is ingetekend op de 'Geisedam'. Op de bouwtekening met materialenstaat uit het archief van het Kadaster is een vergelijkbaar kaartje van de Dollard opgenomen. Hierop is maar één positie voor de te plaatsen dukdalf ingetekend.

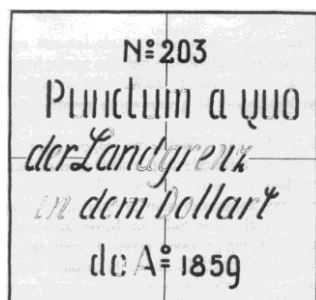
Uitzetten van de bouwlocatie

Het uitzetten van de bouwlocatie moest met de grootst mogelijke precisie worden voorbereid. Hierbij moest rekening worden gehouden met het gegeven dat de kerktoeren van Nesserland – het oude richtbaken voor de grens - de stormvloed van 1825 niet heeft overleefd; die kon dus niet meer als baken worden gebruikt.⁷

Er is uitgebreid gecorrespondeerd over hoe de positie van de dukdalf zou moeten worden ingemeten. De noodzakelijke inmeting is uitgevoerd door landmeter M.H. Geerts van het Kadaster 1^e divisie te Groningen. Ten behoeve van die inmeting werden enkele hulppalen opgericht en de kompasrichting van de Raadhuistoren te Emden nauwkeurig opgenomen. Uitgangspunt van de meting was paal A, die werd opgesteld op grenssteen nr. 203 ('*Punctum a quo*') (Afb. 7). Al deze voorzorgen moesten er toe leiden dat de dukdalf precies op de officiële grenslijn '*roijende op de kerk van Nesserland*' zou komen te staan.

Afb. 7 – Grenssteen nr. 203 'Punctum a quo'. Boven: ligging in het landschap (19-12-2004; foto Eef Berns). Rechts: de in 1859 ingebeitelde tekst (Archief Co Bieze).

De bouw van de dukdalf

De bouw van de dukdalf werd voor een bedrag van 9275 gulden uitbesteed aan de firma P. Wiertsema & Zn te Beerta. Emo Dirk Wiertsema, de eigenaar van het bedrijf 'Wiertsema-Hout', dat nog steeds op dezelfde bedrijfslocatie in Beerta is gevestigd, herinnert zich nog dat zijn grootvader Emo (1887-1949) de klus van het bouwen van de dukdalf aannam van Rijkswaterstaat, en dat zijn vader Dirk Emo (1915-1978) direct bij de uitvoering van de bouw betrokken was.

De palen van de dukdalf werden diep in de bodem van de Dollard geheid. Aannemer Wiertsema werkte vanaf een paar kleine vaartuigen. Voor inspectie van de voortgang kwam een opzichter regelmatig te voet naar de bouwlocatie. De bouw van de dukdalf kwam gereed in november 1938. In diezelfde maand bleek dat de dukdalf als gevolg van ijsgang gedurende de winter wat schade had opgelopen; er waren een paar schoorpalen gebroken. In augustus 1939 was de ijsgangschade hersteld en kon de dukdalf worden opgeleverd.(Afb. 8)

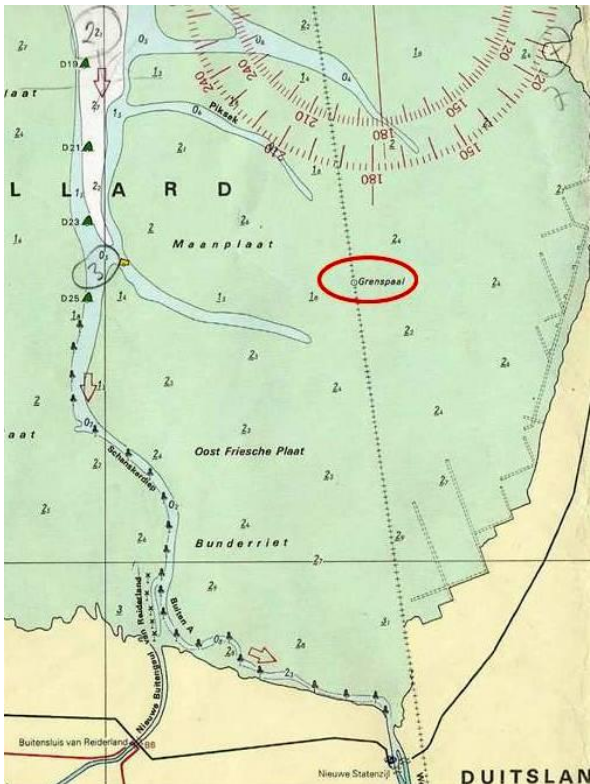
In september zou een eindinspectie plaatsvinden en een Nederlands-Duits eindprotocol worden opgesteld. Dit eindprotocol, dat ter bekrachtiging aan de wederzijdse regeringen zou worden voorgelegd, zou een regeling bevatten omtrent het onderhoud van deze grenspaal. De feitelijke eindinspectie en het opstellen van het eindprotocol werd evenwel van Duitse zijde afgezegd. Op 1 september viel Duitsland Polen binnen en begon de Tweede Wereldoorlog.

Afb. 8 – Twee kiekjes van de dukdalf na voltooiing in 1939. Onbekend is welke personen op de linker foto staan afgebeeld (Foto's: collectie Emo Dirk Wiertsema)

Hoe verging het de dukdalf?

Volgens David Steen (oud-medewerker van het Wasser- und Schifffahrtamt Emden) was de grenspaal lange tijd behulpzaam bij de herkenbare afbakening van de visgebieden van wadvissers uit Ditzumerverlaat, Aaltukerei en Dyksterhusen aan Duitse zijde en de vissers van Finsterwolde, Beerta en Termunten aan Nederlandse zijde. De grenspaal stond daarom ook op diverse zee-kaarten aangegeven, ook nu nog. (Afb.9)

Afb. 9 – Aanduiding van de dukdalf op de kaart van de Hydrografische Dienst uit 1980.)

Doordat er geen geautoriseerd eindprotocol was opgesteld werd de dukdalf geen onderdeel van de officiële grensafbakening tussen Duitsland en Nederland en is deze nooit onderworpen aan de reguliere schouwingen door het Kadaster van de grenspalen en -stenen tussen Duitsland en Nederland. Hierdoor werd hij niet onderhouden. Er trad duidelijke aftakeling op. Dat was nooit de bedoeling, want in een brief van Rijkswaterstaat uit 1938 werd betoogd 'dat de belangrijkheid van het grenspunt vordert, dat de op te richten dukdalf in lengte van jaren onbeschadigd aanwezig blijft'. Het meest te verduren kreeg de dukdalf van ijsgang, o.a. in de strenge winter 1941/42 (Afb. 10).

Afb. 10 – De dukdalf in de Dollard in 50 cm dik ijs, 14 december 2002. (Foto: Harry ten Veen)

De deplorabele toestand van de dukdalf wordt nog duidelijker zichtbaar op foto's die in juli 2012 werden gemaakt. Op afb. 11a is te zien dat (nog maar) twee van de vier schoorpalen aanwezig zijn; een van de twee is zelfs doormidden gebroken. Ook de spoorrails op de ijsbrekers zijn voor een deel losgerukt of geheel verdwenen. Aan een zijde zit nog het steunblok en

Afb. 11a – De dukdalf in de Dollard in deplorable toestand, 14 juli 2012. (Foto: Eef Berns)

de grote ijzeren bout plus moer waarmee de verdwenen schoor ooit was vastgezet. (Afb. 11b)

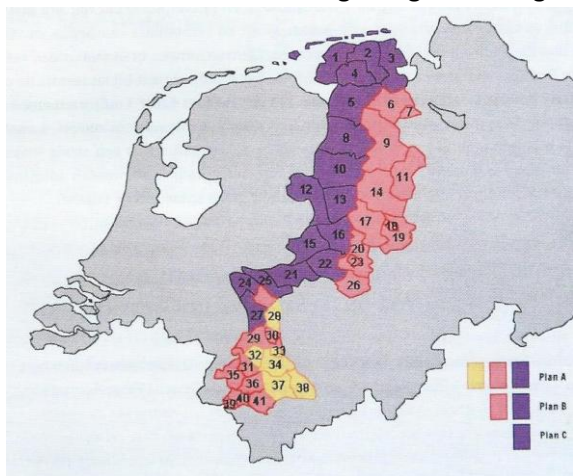
Afb. 11b – Dukdalf in de Dollard, 14 juli 2012 – detail (Foto Eef Berns).

De dukdalf kreeg een nummer

Zoals reeds gezegd, heeft de dukdalf nooit deel uitgemaakt van het officiële systeem van grenspalen. Daarom was deze grenspaal ook niet van een nummer voorzien. Op 14 juli 2012 maakte een groep ‘grenspaalliefhebbers’, waaronder Herman Posthumus en Eberhard Gutberlett, een wadlooptocht naar de dukdalf⁸. Ter plaatse werd een metalen nummerplaatje ‘204’ op de paal geschroefd. In december 2014 bleek dit paalnummer al weer verdwenen, zo berichtte wadlooptgids Lammert Kwant.⁹

De status van de grenspaal anno 2016?

Zoals hierboven is aangegeven kwam het er in september 1939 niet van een afsluitend protocol op te stellen. Dit onderbroken proces werd in 1945, na het eind van de oorlog niet weer opgepakt. Duitsland was verslagen en zat met andere zorgen. En in Nederland was de politieke aandacht gericht op het ‘Plan Bakker Schut’, waarin annexatie van Duits grondgebied langs de

Afb. 12 – Door Nederland na de Tweede Wereldoorlog te annexeren Duitse gebieden. De inkleuring staat voor een drietal varianten van dit plan.

Nederlandse oostgrens was uitgewerkt (Afb. 12). Hierbij zou onder meer het Emsland, Oost-Friesland en Borkum bij Nederland worden gevoegd. Het afronden van de grensafbakening in de Dollard zou dan nog weinig zin hebben¹⁰.

De ‘Allied High Commission for Germany’¹¹ verwierp echter het Nederlands verzoek tot annexatie van Duits gebied. Van de omvangrijke Nederlandse claims werden uiteindelijk op 23 april 1949 conform het ‘Protocol van Parijs’¹² slechts kleine grenswijzigingen (69 km²) tijdelijk aan Nederland toegewezen, o.a. bij Elten en Tudderen. Nederland hoopte bij eventuele latere teruggave van deze gebieden een gunstige oplossing van het grensprobleem in de Dollard te kunnen bereiken. Duitsland was hiertoe tot in 1958 echter niet bereid. In het Eems Verdrag van 1960 werden de onderscheiden opvattingen van beide landen over de ligging van de grens geformaliseerd, echter zonder dat dit consequenties had voor de status van de grens en de dukdalf in de Dollard. Het merendeel van de geannexeerde gebieden, met name Elten en Tudderen, werd in 1963 weer aan Duitsland teruggegeven.

Slotwoord

De grenspaal in de Dollard heeft door het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog nooit een officiële status gekregen. Hij is daardoor niet opgenomen in het systeem van het Kadaster, de instantie in Nederland die verantwoordelijk is voor de zorg voor de grensafbakening tussen Nederland en zijn buurlanden België en Duitsland. De grenspaal staat in een spreekwoordelijk ‘niemandersland’ en is geheel overgeleverd aan de tand des tijds. Door het uitblijven van onderhoud bevindt de grenspaal zich in deplorabele toestand. Als geen actie ondernomen wordt is te verwachten dat dit historische grensteken een volgende ijswinter in de Dollard niet zal overleven.

Dank

Graag dank ik David O. Steen (Carolinensiel, Duitsland) voor zijn commentaar en aanvullingen bij eerdere versies van dit artikel. Ook wil ik Emo Dirk Wiertsema (Beerta) bedanken voor zijn informatie en het beschikbaar stellen van enkele foto’s.

Noten en bronvermelding

- ¹ Grenstractaat tusschen Hunne Majesteiten den Koning der Nederlanden en den Koning der Vereenigde Rijken van Groot-Bittanje en Ierland, ook Koning van Hanover. Gesloten en getekend te Meppen den 2en Julij 1824, bekrachtigd door Z.M. den Koning der Nederlanden den 18en Augustus 1824, en door Z.M. den Koning van Hanover, den 24 Sept. 1824. Staatsblad 1846, No. 54.
- ² Stukken betreffende de grensscheiding tussen Nederland en Duitsland onder Beerta (1879-1939). Nationaal Archief, Den Haag: toegang 2.04.57, inv. nr. 1406. Stukken betreffende afpaling van de rijksgrens in de Dollard 1937-1939. Nationaal Archief, Den Haag: toegang 2.16.91, inv. nr. 147. Stukken betreffende de grensafbakening in de Dollard (grenspaalnummers 202 t/m 203a). Centraal Archief Kadaster te Arnhem, archiefdoos nr. 453.
- ³ Nieuwe Veendammer Courant, 29-07-1913.
- ⁴ L.E. Lübbers. Das gewerbliche Leben. Handel und Industrie, Schiffahrt und Fischerei. In: Das Reiderland, Beiträge zur Heimatkunde des Kreises Weener. B.E. Siebs, Kiel (1930; herdruk 1974 en 1997, Schuster, Leer)
- ⁵ Niederschrift Über die am Donnerstag, den 7. Juli 1938 in Nueschanz stattgefundene Sitzung der Grenzkommission zur Festlegung der Reichsgrenze im Dollart. Niedersächsisches Staatsarchiv Aurich, Akte Rep. 16/4 Nr. 109, Die Grenzverhältnisse in der Unterems – Grenzregulierung mit Holland.
- ⁶ Stukken betreffende de grensafbakening in de Dollard (grenspaalnummers 202 t/m 203a). Centraal Archief Kadaster te Arnhem, archiefdoos nr. 453.
- ⁷ E. Knol. Nesserland, de meest oostelijke punt van Reiderland. Historisch Jaarboek Groningen 2008 (2008) 20-35.
- ⁸ E. Gutberlett. Grenzsteine-Grenspalen-Bordermarkers. www.eberhard-gutberlett.de
- ⁹ L. Kwant. W@dg idsenWeb 2.1 <http://www.wadgidsenweb.nl/specials/541-grenspaal.html>
- ¹⁰ H. Smits. Landjepik, de Nederlandse annexatie van Duitsland 1945-1949. Just Publishers, Meppel, 2015.
- ¹¹ In 1948 ingesteld door de Verenigde Staten van Amerika, het Verenigd Koninkrijk en Frankrijk met als doel het regelen van en toezien op de vorming van de Bondsrepubliek Duitsland (West-Duitsland).
- ¹² Stukken betreffende grenscorrecties met West-Duitsland, Protocol in de Engelse en Franse taal van de conferentie van het Committee on Western Germany Frontiers van februari - maart 1949 te Parijs gehouden. Nationaal Archief, Den Haag: toegang 2.16.52, inv. nr. 24.

Adres van de auteur:

Karel Essink, Eelde

E-mail: karelessink@hetnet.nl